

Hənəfi Zeynallının “cinayəti” türklük sevdası idi

Türk dünyasının məşhur türkoloqlarının 1 əsr əvvəl Bakıda toplanmış il məclisin fəal iştirakçılarından biri də istedadlı ədəbiyyatşünas, publisist Hənəfi Zeynallı olmuşdu. Bir çox qurultay nümayəndəsi kimi, o da 11 il sonra məşhur repressiyanın qurbanı kimi güllələnmişdi.

1895-ci ildə Bakıda nalbənd ailəsində dünyaya gələn Hənəfi Zeynallının uşaqlıq illəri yoxsulluq və çətinlik içində keçsə də o, təhsildən və maarifdən uzaqlaşmadı. Küçələrdə ayaqqabı silib qəzet satan bu azyaşlı oğlan mollaxanada aldığı dini və rus-tatar məktəbində dünyəvi təhsili sayəsində Azərbaycan elminin parlaq simalarından birinə çevrildi.

1916-cı ildə Bakıda fəaliyyət göstərən Orta Politeknik Məktəbini bitirmiş, elə həmin il müsabiqə yolu ilə İmperator Texniki Peşə Məktəbinə qəbul olunmuşdur. Lakin 1917-ci il Fevral inqilabından sonra təhsilini yarımçıq qoymuşdur.

Hənəfi Zeynallı 1922-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinə daxil olmuş, ali təhsilini başa vurduqdan sonra Şərq fakültəsinin Azərbaycan türk ədəbiyyatı tarixi kafedrasında çalışmış, daha sonra Azərbaycan Pedaqoji İnstitutuna təyinat almışdır. 1930-cu ildə dosent elmi adına layiq görülmüşdür.

1923-cü ildən Azərbaycan Dövlət Nəşriyyatının formalaşmasında fəal iştirak etmiş, burada baş redaktor vəzifəsini icra etmişdir. 1923–1931-ci illərdə “Azərnəşr”də fəaliyyəti dövründə “Kommunist”, “Maarif və Mədəniyyət”, “İnqilab və Mədəniyyət”, “Maarif işçisi” kimi mətbuat orqanları ilə sıx əməkdaşlıq etmiş, çoxsaylı ədəbi və publisistik məqalələrlə çıxış etmişdir.

1920-ci ilin yanvarında İstanbul Universitetinin hüquq fakültəsinə daxil olan Hənəfi Zeynallı, həmin ilin iyulunda Azərbaycanda Sovet hakimiyyətinin qurulması ilə bağlı partiya işlərinə cəlb olunmuş və Bakıya qayıtmışdır. Onu bolşevik ideyalara yaxınlaşdırən səbəb, əslində, sosial ədalət və milli tərəqqi arzusu idi. Hənəfi Zeynallı maarifçilik və ədəbiyyat sahəsində yorulmadan çalışmışdır. 1922-ci ildə Azərbaycan Dövlət Universitetinin tibb fakültəsinə daxil olsa da, elmi fəaliyyətini folklor və ədəbiyyatşünaslıq istiqamətində davam etdirmişdir.

1923-cü ildə “Azərnəşr”in yaradılmasında və Azərbaycan Tədqiq və Tətəbbü Cəmiyyətinin təşkilində fəal iştirak etmişdir. Burada Ağız ədəbiyyatı komissiyasına rəhbərlik edən Hənəfi Zeynallı xalq ədəbiyyatının toplanması, sistemləşdirilməsi və nəşrinə böyük önəm vermiş, folklorun elmi əsaslarla tədqiqini qarşıya məqsəd qoymuş, Avropa metodlarını Azərbaycan elminə gətirməyə çalışmışdır. Onun “Azərbaycan atalar sözü və məsəlləri” (1926) əsərinə yazdığı ön söz, eləcə də “Türk ədəbiyyatı üzrə iş kitabı”, “Ədəbiyyat dərsləri”, “Ədəbiyyat muntəxatı” kimi dərs vəsaitləri Azərbaycan folklorşünaslığının və ədəbiyyatşünaslığının təməl əsərləri sayılır.

Hənəfi Zeynallı 1926-cı ildə Bakıda keçirilmiş I Türkoloji Qurultayın ən fəal iştirakçılarından biri olmuşdur. O, qurultayda yalnız iştirakçı kimi deyil, həm də türkoloji elmin aktual problemlərinə münasibət bildirən ciddi alim mövqeyi ilə çıxış etmişdir. Zeynallının məruzə və müzakirələrdə səsləndirdiyi fikirlər dövrün elmi-estetik və ideoloji axtarışlarını əks etdirməklə yanaşı, türk xalqlarının gələcək inkişaf istiqamətlərinə dair aydın konsepsiya təqdim edirdi.

Alimin qurultaydakı çıxışında əsas mövzulardan biri Azərbaycan folklorunun sistemli şəkildə toplanması və elmi prinsiplər əsasında tədqiqi məsələsi idi. O, folkloru xalqın tarixi yaddaşı, milli kimliyi və mədəni dünyasının daşıyıcısı kimi qiymətləndirir, bu irsin təsadüfi deyil, planlı və metodoloji əsaslarla toplanmasının vacibliyini vurğulayırdı. Zeynallıya görə, folklor nümunələrinin yalnız toplanması deyil, onların janr, mövzu və motivlər üzrə təsnif olunması, müqayisəli şəkildə digər türk xalqlarının folkloru ilə öyrənilməsi türkoloji elmin inkişafı baxımından mühüm əhəmiyyət daşıyırdı.

Hənəfi Zeynallı I Türkoloji Qurultayı türk xalqlarının elmi, mədəni və mənəvi birliyi yolunda dönüş nöqtəsi kimi dəyərləndirirdi. Onun çıxışlarında türklərin dil və mədəni inteqrasiyasına çağırış, ortaq elmi platformanın yaradılması ideyası açıq şəkildə hiss olunurdu. Məhz bu baxışlar Zeynallını dövrünün qabaqcıl türkoloqları sırasında tanıdır və onu yalnız Azərbaycan elmi mühitinin deyil, bütövlükdə türk dünyasının ziyalı simalarından biri kimi səciyyələndirirdi.



Stalin repressiyaları Hənəfi Zeynallının da ömür yolunu faciəvi şəkildə yarımçıq qoydu. 1929-cu ildən alim davamlı təqib və təzyiqlərə məruz qaldı. O, cümhuriyyətçi dairələrlə, xüsusilə Bəkir Çobanzadə, Nəzim Əfəndi, İsmayıl Hikmət, Xəlil Fikrət ilə əlaqə saxlamaqda, elmi və ədəbi irsində guya əks-inqilabi və millətçi ideyaların yer almasında, eləcə də antisovet təşkilatın üzvü kimi fəaliyyət göstərməkdə ittiham edilirdi.

1937-ci il yanvarın 27-də həbs olunan alim ilkin mərhələdə bu iddiaların heç birini qəbul etməsə də, fevralın 24-də aparılan istintaq zamanı ona tətbiq olunan ağır və qeyri-insani işgəncələr nəticəsində saxta “etiraf” sənədinə imza atmağa məcbur edildi. Bu sənədlərdə onun guya əks-inqilabi ədəbiyyat yaydığı, gizli millətçi təşkilatın üzvü olduğu, bir sıra şəxsləri həmin quruma cəlb etdiyi və Azərbaycanın SSRİ-dən ayrılması ideyasını dəstəklədiyini yazılırdı.

İstintaq materiallarında Hənəfi Zeynallının “əks-inqilabi fəaliyyətə” Ruhulla Axundov tərəfindən cəlb olunduğu iddia edilirdi. Onun 1936-cı ilin sonlarından etibarən Bakıda və bölgələrdə gənclərin təşkilatı cəlb olunması üçün göstərişlər aldığı qeyd edilirdi. Onun türk ziyalıları arasında guya terror, təxribat, casusluq və müharibə dövründə təslimçilik ruhu yaydığı iddia olunurdu. Bu “etirafın” hamısı yalnız fiziki və mənəvi işgəncələrin nəticəsi idi.

İnsan talelərini amansızcasına məhv edən Stalin repressiya maşını Azərbaycanın seçkin ziyalıları sırasında Hənəfi Zeynallını da öz qurbanına çevirdi. O, ən ağır cəzaya – güllələnməyə məhkum edildi və hökm 1937-ci il oktyabrın 13-də icra olundu.

Yalnız iyirmi il sonra, 1957-ci il martın 30-da SSRİ Ali Məhkəməsinin Hərbi Kollegiyasının qərarı ilə 1937-ci ildə çıxarılmış hökm ləğv edildi. Görkəmli alim Hənəfi Baba oğlu Zeynallı ölümündən sonra bəraət aldı.

Hənəfi Zeynallının həyat yoldaşı Səyyarə Səttar qızı Zeynallı 1907-ci il oktyabrın 1-də Bakıda anadan olmuş, ali təhsil almışdır. Onların iki övladı - oğlu Azər (1930) və qızı Zemfira (1933) olmuşdur. 1937-ci ildə “vətən xaininin həyat yoldaşı” kimi həbs edilən Səyyarə Zeynallı 8 il müddətinə azadlıqdan məhrum edilmiş və sürgünə göndərilmişdir. Azadlığa çıxdıqdan sonra Zaqatalada yaşamış, 1956-cı ildə Azərbaycan SSR Ali Məhkəməsinin qərarı ilə tam bəraət almışdır.

Namiq QƏDİMOĞLU
XQ